

**АДАПТАЦІЯ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ
ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ**

Визначено, що одним зі складників успішної адаптації таких дітей є розвиток комунікативності та комунікативних якостей. Результати констатувального етапу дослідження дозволили виявити й охарактеризувати рівні розвитку комунікативності таких дітей: низький, середній, високий, достатній. У більшості дітей молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату простежується недостатній

рівень розвитку комунікативної (низький та середній) та її компонентів, що проявляється у труднощах при налагодженні і підтриманні контактів під час спілкування. Розроблена відповідно до структури комунікативності (особистісного, комунікативного, емоційно-вольового компонентів) й впроваджена корекційно-розвиткова програма, отримані дані довели її ефективність.

Ключові слова: адаптація, соціалізація, комунікативність, комунікативні якості, учні молодших класів, порушення опорно-рухового апарату, інтелект

Постановка проблеми. На сьогодні по всьому світу, в Україні зокрема, досить актуальним є процес упровадження в освітній простір інклюзивного навчання, адже кожна дитина з особливими потребами, має право на отримання якісної освіти. Однак відомо, що основною проблемою, з якою стикаються учні в умовах інклюзивної освіти – це труднощі процесу адаптації, які виникають, зокрема, через недостатню сформованість комунікативних навичок, комунікативних якостей та невеликий досвід комунікативної взаємодії між однолітками. Особливо гостро ця проблема постала відносно дітей з порушеннями опорно-рухового апарату зі збереженим інтелектом.

Аналіз актуальних досліджень. Багато років проблема комунікативної діяльності та розвиток комунікативних якостей привертала увагу дослідників різних нозологій: О. Бодальова, Н. Базими, Л. Виготського, Н. Гаврилюка, Е. Землянової, І. Левченко, І. Мартиненко, Е. Мастюкової, О. Проскурняк, В. Синьова, Ф. Шаркова, Л. Шипіциної, І. Яковлева. Всі вище вказані дослідники вивчали комунікативну діяльність дітей з різних нозологій, але не в умовах інклюзії, що дає нам підставу для визначення та дослідження даної теми. Як зазначають А. Колупаєва, І. Кузава, В. Синьов та інші учені, однією з форм навчання дітей, які мають особливі освітні потреби є інклюзивна форма освіти, яка стала визнаною в багатьох країнах світу і забезпечує право кожної дитини отримувати освіту за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов в загальноосвітньому закладі.

Аналіз законодавчих та нормативно-правових документів засвідчив, що політика сучасної України щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку, характеризується максимальним залученням держави до системного вирішення проблем, однак механізми реалізації цього процесу нині активно відпрацьовуються.

Метою статті є аналіз ефективності корекційно-розвивальної програми формування комунікативних якостей в учнів молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату (ДЦП зі збереженим інтелектом) в умовах інклюзивного навчання.

Методи дослідження. В якості методів дослідження були використані такі психодіагностичні методики як методика КОЗ (адаптований варіант), а також тести фрустраційних реакцій Розенцвейга (дитячий варіант).

Методика КОЗ призначена для виявлення особистісного та комунікативного критерію, а саме можна визначити рівень комунікативної активності учня (виявлення потреби до комунікації та вміння використовувати різні комунікативні засоби), а також встановити ступінь сформованості комунікативних знань, умінь та навичок, вміння підтримувати комунікативні контакти та комунікативні процеси на основі власної комунікативної компетентності.

Тест фрустраційних реакцій Розенцвейга призначений для діагностики особливостей поведінки в ситуаціях фрустрації, що є одним із важливих показників емоційно-вольового критерію, а саме таких ознак як саморегуляції та рефлексії, а також тест спрямований на виявлення такої складової особистісного критерію як тактовність (вміння вести себе відповідно до загальноприйнятих норм та здатність до запобігання виникнення неприємних ситуацій). Отже, тест Розенцвейга дозволив виявити індивідуальні способи подолання перешкод і емоційного ставлення до них, визначити

характер вербального реагування на труднощі, оцінити дії суб'єкта з параметру конструктивності. Експериментальне дослідження складалось з двох етапів. Перший етап спрямований на вивчення медичної та педагогічної документації з метою отримання інформації про форму порушення опорно-рухового апарату та вивчення мовленнєвих можливостей дитини. Для отримання інформації за станом рухової та мовленнєвої активності проводилося попереднє ознайомлення з даними «Картки стану здоров'я і розвитку дитини», з основними медичними висновками та результатом психологічного обстеження. На другому етапі проводилася робота з метою виявлення в учнів комунікативних якостей та аналізу їхніх особливостей.

Отже, обрані методики спрямовані на виявлення у дітей рівнів сформованості таких критеріїв комунікативності, як особистісний (комунікативна активність, тактовність), комунікативний (комунікативні знання, уміння і навички) та емоційно-вольовий (рефлексія, саморегуляція).

Виклад основного матеріалу. На сьогодні важливим є розвиток комунікативності, комунікативних якостей дітей з особливими освітніми потребами з метою запобігання явища дезадаптації при організації інклюзивного навчання.

На думку О. Корніяки процес реалізації комунікативних якостей і вмінь починається зі сприйняття та аналізу суб'єктом конкретної комунікативної ситуації, з орієнтації в умовах цієї ситуації, усвідомлення комунікативного завдання. Він ґрунтується на вмінні особистості трансформувати зовнішній вплив середовища у свідоме управління своєю комунікативною діяльністю (поведінкою) відповідно до комунікативних правил, соціальних норм і вимог оточення [1, 125].

Таким чином, комунікативні якості, комунікативність дитини забезпечують їй «уміння спілкуватися», яке полегшує процес адаптації у умовах інклюзивного навчання. Розглянемо докладніше деякі критерії сформованості комунікативних якостей дітей молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату в контексті нашого дослідження. На основі вивчення наукових праць О. Бодальова, О. Леонтєва, Н.Базими, І. Мартиненко, було визначено особистісний, комунікативний та емоційно-вольовий критерії, змістове наповнення яких проаналізуємо детальніше.

Особистісний критерій ґрунтується на таких показниках, як комунікативна активність і тактовність. Саме потреби до комунікації визначають комунікативну активність суб'єкта, яка виявляється в плануванні комунікативної діяльності, використанні різних комунікативних засобів, подолання комунікативних бар'єрів, комунікативній взаємодії особистості з оточуючими [1, 119]. Під активністю розуміється власна ініціатива, готовність, зацікавленість і прагнення до спілкування з оточуючими.

Стосовно другого показника, тактовності, маємо на увазі вміння не тільки поводитися відповідно до загальноприйнятих правил поведінки, норм моралі, але й не допускати ситуацій, які можуть бути неприємними, або образливими для інших людей [1, 146]. Однак здатність до тактовної поведінки часто втрачається в шкільному віці. Одним із наслідків цього стає жорстокість дітей до тих, хто на них не схожий. Через те що дитина з порушеннями опорно-рухового апарату зовнішньо відрізняється від свої однолітків, вона може себе почувати некомфортно в колективі і відчувати на собі тиск з боку однолітків. Результатом такої напруженої ситуації може бути агресія, аутоагресія, різні порушення поведінки з боку дитини з руховими порушеннями, що у свою чергу, знову негативно позначається на комунікації. Тактовність, крім емоційної сфери, тісно пов'язана з соціально-моральними установками особистості, і її наявність або відсутність у дитини впливає на характер спілкування [1, 148].

Ґрунтуючись на попередніх дослідженнях, наступним критерієм для вивчення є комунікативна складова, до якої можна віднести такі показники як комунікативні знання, уміння і навички. Комунікативна компетентність це сформованість відповідних навичок і вмінь, які залежать від індивідуально-психологічних особливостей особистості

і її мотиваційних характеристик. І однією з причин розладу комунікативної компетентності в учнів з порушеннями опорно-рухового апарату може бути наполягання батьків на ізоляцію дитини від колективу [1, 128].

Аналізуючи третій критерій, а саме емоційно-вольову складову та ґрунтуючись на дослідженнях Л. Шипіциної, виділили наступні показники: саморегуляцію та рефлексію. Під поняттям «саморегуляція» мається на увазі вміння стримувати свої почуття і володіти собою в емоційно значущих ситуаціях, ця ознака завжди високо цінується серед дітей [3, 98]. Однак, з іншого боку, саме цієї навички дітям завжди й не дістає. Прояви негативних емоцій, як правило, не схвалюються дітьми. Наявні труднощі соціальної адаптації сприяють формуванню у дітей боязливості, сором'язливості, невміння постояти за себе і за свої інтереси. Однак через фізичні вади у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, спостерігається зниження мотивації до діяльності, страхи, пов'язані з переміщенням і спілкуванням, потяг до обмеження соціальних контактів. Такі діти емоційно переживають свою фізичну неспроможність та неприхильне ставлення оточуючих [2].

Таким чином, характеристика комунікативності дітей з порушеннями опорно-рухового апарату зі збереженим інтелектом, визначення критеріїв та показників, можна дійти висновку, що сукупність комунікативних якостей утворюють структуру, сформованість якої визначає комунікативну поведінку учня.

Оцінити особливості розвитку комунікативності, а саме особистісні, комунікативні та емоційно-вольові складові дітей із порушеннями опорно-рухового апарату є необхідним, тому що порушення з боку комунікативної сфери призводитимуть у подальшому до порушення адаптації та соціалізації учня в учнівському колективі, успішність цих процесів, в свою чергу, необхідною умовою для повноцінного розвитку і розкриття можливостей кожної особистості.

Отже, метою експерименту було виявлення розвитку комунікативності в учнів молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату в умовах інклюзивного навчання, а саме: вміння використовувати особистісні риси характеру (комунікативні якості) для спілкування з оточуючими та для вирішення своїх потреб, особистісне ставлення учасників до самого процесу спілкування.

Експериментальне дослідження було проведено на базі загальноосвітньої школи I-III ступенів № 124 та загальноосвітньої школи I-III ступенів № 67, а також на основі навчально-виховного комплексу № 112 м. Харкова. Вибірку склали учні молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату зі збереженим інтелектом у кількості 38 осіб, а саме в контрольну групу склали 20 учнів, експериментальну групу – 18 учнів.

Після проведення психодіагностичних методик результати були проаналізовані, виділені та охарактеризовані наступні групи дітей за рівнем сформованості комунікативних якостей:

Високий рівень складають діти, які використовували під час спілкування як мовленнєві, так і немовленнєві засоби комунікації, легко вступали у контакт, проявляли зацікавленість та ініціативу під час виконання завдань, наполегливі, вміло узгоджували свої дії з діями однолітків. Учні з таким рівнем комунікативних якостей не було виявлено.

Достатній рівень (11 % дітей) – діти невпевнено користуються різними засобами спілкування з метою комунікації, не завжди можуть бути ініціаторами спілкування у конкретних соціально-побутових ситуаціях, але виявляють активність за умови допомоги та підтримки з боку однолітків чи дорослих, а також активні коли знаходяться в знайомій ситуації і спираються на власний життєвий досвід.

Середній рівень (31 % дітей) – діти, які мають збіднене уявлення щодо комунікативних відносин між людьми, такі учні малоактивні не проявляють

наполегливості, майже не проявляють емоції; завдання та дії з однолітками не зацікавлюють. Для виконання завдання потребують допомоги експериментатора.

Низький рівень (58 %) – ці учні неактивні, мовчазні, не вступають у мовленнєве спілкування, погано йдуть на контакт, не проявляють ініціативу та емоції, усамітнюються. Вступають у комунікацію з оточуючими – у межах вирішення своїх нагальних потреб. До будь-якої дії залучаються тільки за допомогою експериментатора.

Таким чином, на основі отриманих даних можна дійти висновку, що в більшості дітей молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату простежується недостатній рівень розвитку комунікативності та її компонентів, що проявляється у труднощах при налагодженні і підтриманні контактів під час спілкування та ігрової діяльності між однолітками та з дорослими.

Вищевикладені результати психодіагностичного дослідження комунікативності учнів довели, що діти з порушеннями опорно-рухового апарату мають достатні потенційні можливості щодо розвитку своїх комунікативних знань, умінь і навичок, але через низку обставин в таких учнів комунікативні якості розвинуті недостатньо. Отже, виходячи з цього, треба зазначити, що такі учні потребують спеціального корекційного впливу, який спрямований на розвиток їх комунікативних якостей і, зокрема, впливає на комунікативну діяльність в цілому, тому нами була розроблена програма розвитку комунікативності дітей зазначеної категорії.

Основна мета формувального експерименту полягає в тому, щоб за допомогою розроблених психолого-педагогічних вправ сформувати і розвинути у дітей навички соціально-комунікативної взаємодії з однолітками в умовах інклюзивного класу.

Для реалізації даної мети та завдань, були застосовані ігрові, рефлексивні методи, методи комунікативного навчання, методи формування соціально-комунікативної перцепції, що дало змогу підвищити ефективність реалізації запланованої корекційної роботи.

Формувальний експеримент умовно було поділено на три етапи.

На першому етапі корекційної роботи проводилися вправи та ігри, які спрямовані на формування у дітей з порушеннями опорно-рухового апарату особистісного критерію комунікативності, а саме комунікативної активності та тактовності. Тривалість даного напрямку залежить від індивідуально-психологічних особливостей учня (від 4-6 занять), а також на цьому етапі було використано 14 корекційно-розвивальних вправ. Зазначимо, що при реалізації першого етапу були виявлені такі складнощі, а саме діти не виявляли потреби у комунікативній взаємодії, для того щоб подолати ці складнощі, експериментатором були застосовані корекційні вправи, які сприяли створенню позитивного емоційного фону.

На другому етапі проводилась спеціальна корекційна робота з метою формування у дітей з руховими порушеннями комунікативних ознак, таких як комунікативні знання, уміння та навички. На реалізацію цього блоку було виділено 5 занять з використанням 9 корекційно-розвивальних вправ. Діти, на цьому етапі, користувались власним комунікативним досвідом та експериментатор коригував вже набуті негативні комунікативні навички та розширював позитивний комунікативний досвід учнів.

На третьому етапі були застосовані необхідні корекційні вправи задля формування у дітей вольових якостей, до яких ми відносимо рефлексію та саморегуляцію. Цей етап передбачав застосування 14 корекційно-розвивальних вправ на протязі 6 занять, які відповідали меті цього етапу.

Тренінгові корекційні вправи орієнтовані як на групову так і на індивідуальну роботу, а також розраховані на певну кількість занять тривалістю приблизно 30-35 хвилин, що відповідає віковим особливостям молодшого шкільного віку з особливими потребами та вимогам до організації корекційної роботи з ними.

Отже, у межах експериментальної діяльності нами досліджувалася ефективність застосування комунікативних вправ у процесі формування комунікативних якостей учнів молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату в умовах інклюзивного навчання.

Після впровадження програми для формування у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату комунікативних якостей було проаналізовано її ефективність. Для оцінки результативності програми були використані методики, які застосовувались на констатувальному етапі дослідження, а саме це методика КОЗ та методика Розенцвейга.

Для визначення ефективності програми були проаналізовані рівні сформованості комунікативних якостей у дітей з порушеннями опорно-руховим апаратом контрольної та експериментальної груп до та після експерименту. Це допомогло виявити зміни щодо сформованості комунікативних якостей, які відбувалися під впливом інтенсивного корекційно-розвивального впливу, та простежити формування комунікативних якостей у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату в умовах інклюзивного навчання. Результати ілюструє таблиця 1.

Таблиця 1.

Аналіз рівнів сформованості комунікативності в учнів з порушеннями опорно-рухового апарату контрольної та експериментальної груп

Рівні сформованості комунікативності	Експериментальна група		Контрольна група	
	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
Високий рівень	-	5%	-	-
Достатній рівень	11%	16%	13%	14%
Середній рівень	23%	26%	24%	25%
Низький рівень	66%	53%	63%	61%

Аналіз отриманих результатів свідчить про позитивні зміни в формуванні в учнів досліджуваної категорії, а саме в експериментальній групі показники сформованості комунікативних якостей після реалізації програми за даними критеріями є значно вищими ніж в контрольній групі. У результаті в експериментальній групі маємо зростання кількості школярів з високим рівнем розвитку комунікативності на 5% і зменшення кількості школярів з низьким рівнем на 13%, а в контрольній групі відповідно ми спостерігаємо незначні покращення на достатньому та середньому рівні – 1% і зменшення низького рівня на 2 %. Отримані результати мають і практичний інтерес, який полягає в можливості застосування вчителями інклюзивних класів теорії та методики комунікативного впливу для забезпечення комунікативної діяльності школяра.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості застосування вчителями інклюзивних класів теорії та методики комунікативного розвитку для забезпечення культури комунікативної діяльності школяра. Особливо важливим у педагогічному управлінні цим процесом є систематичне застосування вчителем таких корекційних прийомів і методів навчання, які б сприяли розвитку комунікативних якостей та виховували ініціативність, самостійність і активність у комунікативній діяльності.

Висновки. Вищевикладане дозволило дійти висновків, що

- Розвинута комунікативність є чинником, що впливає на адаптацію та соціалізацію дітей в умовах інклюзивного навчання;
- Учні молодших класів мають складнощі у комунікативній взаємодії в умовах інклюзивного класу;
- На основі аналізу літературних джерел визначено компоненти комунікативності: особистісний, комунікативний та емоційно-вольовий, їх змістове наповнення та показники сформованості, дібрано діагностичний інструментарій, завдяки чому визначено та охарактеризовано рівні сформованості комунікативності в учнів молодших класів з порушеннями опорно-рухового апарату зі збереженим інтелектом;
- Визначено й охарактеризовано рівні сформованості комунікативності в таких учнів. Доведено, що в учнів молодших класів з порушеннями опорно-рухового апарату (зі збереженим інтелектом) переважають низький та середній рівні комунікативності, що визначило необхідність удосконалення корекційно-розвиткової роботи з метою підвищення комунікативності, розвитку комунікативні якості таких дітей.
- Корекційно-розвиткова робота структурувалась відповідно до визначених компонентів комунікативності, ефективність її реалізації підтверджено даними математичної статистики.

Перспективою подальшого дослідження є розроблення корекційно-розвиткових програм розвитку комунікативних якостей для представників різних нозологічних та вікових груп в умовах інклюзивного навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури школяра: Монографія. – К.: Міленіум, 2006. 366 с.
2. Шевцов А. Г. Методичні основи організації соціальної реабілітації дітей з вадами здоров'я : [монографія] К.: НТІ „Інститут соціальної політики”, 2004. 240 с.
3. Шипицына Л. М. Психология детей с нарушениями функции опорно-двигательного аппарата: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004. 368 с.

REFERENCES:

1. Korniiaka O. M. (2006) Psykhologhiia komunikatyvnoii kultury shkoliara: Monoghrafiia. – Kyiv: Milenium.
2. Shevcov A. Gh. (2004) Metodychni osnovy orghanizacii socialnoi reabilitacii ditei z vadamy zdorovia : [monoghrafija]. Kyiv: NTI „Instytut socialnoi polityky”.
3. Shipicyna L. M. (2004) Psihologhiia detei s narusheniiami funkicii oporno-dvigatel'nogo apparata. Moscow: Gumanit. izd. centr VLADOS.

Olena Proskurniak Adaptation of practices with special educational needs in an inclusive educational environment: communicative aspect

The article deals with the issues concerning the introduction of inclusive education for junior school age children with intellectual disabilities. It is determined that one of the components of successful adaptation of such children is the development of communicativeness and communicative qualities. The structure of communicativeness is considered. It defines a personal, communicative and

emotional-volitional component. Their contents and indicators are considered. The personal criterion is based on such indicators as communicative activity and tact. The communication skills, attainments and abilities were determined, using the indicators of communicative criterion. The indicators of emotional and volitional criterion are defined by self-regulation and self-reflection. The following methods were used as research methods, they are the «Communicative and Organizational Ability Coefficient» method (adapted version), as well as the Rosenzweig frustration reaction tests

(children's version). The methods that were used for diagnostics made it possible to study the formation of communicative behavior according to all indicators. 38 pupils from the junior classes with violations of the musculoskeletal system and a retained intellectual capacity participated in the given experimental study. The results of the preliminary stage of the study made it possible to identify and characterize the levels of communicative development of such children as: low, medium, high, and sufficient. The majority of children of primary school age with musculoskeletal disorders suffer from a lack of development of the communicative (low and medium) activity and its components, which is manifested in such difficulties as establishing and maintaining contact during communication. In order to solve this problem, an appropriate program was developed and implemented. The correctional-developmental program is structured and developed to a certain structure (personal, communicative, emotional-volitional components) of communicativeness and conditionally it was divided into three relevant stages. As a result, in the experimental group there is an increase in the number of pupils with a high and sufficient level of development of communicativeness, and the reduction of the number of students with a low level of communication development has proved the effectiveness of the correction-development program. The prospect of further research is the development of correction-development programs for improving the communicative qualities of representatives belonging to different nosological and age groups in conditions of inclusive education.

Key words: *adaptation, socialization, communicativeness, communicative qualities, junior pupils, violations of musculoskeletal system, intelligence.*